

UOT 37.01.

Elgün Xanlar oğlu İsmayilov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ANLAYIŞIN FORMALAŞMASI METODİKASI

Эльгун Ханлар оглы Исмаилов
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ПОНЯТИЯ

Elgun Khanlar Ismayilov
Azerbaijan State Pedagogical University

METHOD OF FORMATION OF THE NOTION

Xülasə. Anlayış real əşyaların ümumi və mühüm əlamətlərini özündə əks etdirir. Anlayışın formalaşması mühüm psixoloji proses olub, idrakin ən sadə formalarının əmələ gəlməsindən başlayır. Məqalədə anlayışın formalaşmasının sxemi, anlayışın formalaşmasına verilən metodik tələblər, anlayışın mühüm xassəsinin müəyyən edilməsi ilə anlayışın tərifinin verilməsi, tərifin daha yaxşı mənimlənməsi üçün çalışma həllindən istifadə olunması, riyaziyyatın öyrənilməsində materialının sistemləşdirilməsi mərhələsinin əhəmiyyəti qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: *anlayış, əlamət, formalaşdırmaq, çalışma, tərif, həll, tələb*

Резюме. Понятие отражает в себе общие и важные признаки реальных вещей. Формирование понятия сложный психологический процесс, начинается с появления простейших форм познания. В статье отмечено формирование схемы понятия методологических требований предоставленные по формированию понятия, определение основного свойства понятия и использование решения упражнений для лучшего присваивания понятия, значение этапа систематизации материала в изучении математики.

Ключевые слова: *понимание, признак, формирование, упражнение, определение, решение, требование*

Summary: The concept reflects the general and essential signs of real things. The formation of understanding is an important psychological process and begins with the formation of the simplest forms of cognition. The article outlines the importance of the concept of the formation of the concept, the methodological requirements for the formation of the concept, the definition of the concept of the concept of understanding, the use of a work solution to better understand the definition, and the importance of the materialization of the mathematical material in the study of mathematics.

Key words: *understanding, marking, forming, working, definition, solution, demand*

Anlayış elmin əsas kateqoriyalarından biridir, çünki heç bir elm sahəsini anlayışsız təsəvvür etmək mümkün olmaz. Anlayışa aşağıdakı kimi tərif verə bilərik: bu və ya digər sinif əşyaların mahiyyətini ifadə edən fikir və ya fikirlər sisteminə anlayış deyilir.

Anlayışın əmələ gəlməsi, yəni formalaşması mürəkkəb psixoloji proses olub, idrakin ən sadə formalarının əmələ gəlməsindən başlayaraq çox vaxt aşağıdakı ardıcılıqla baş verir:

Duyğu → qavrayış → təsəvvür → anlayış → termin

Adətən bu prosesi iki mərhələyə bölürlər: birinci duyğu, qavrayış və təsəvvürlərin əmələ gəlməsindən ibarət hissi mərhələ, ikinci isə ümumiləşdirmə və mücərrədləşdirmənin köməyi ilə təsəvvürlərdən anlayışa keçiddən ibarət olan məntiqi mərhələ. Beləliklə, yuxarıda verilən sxem 2 mərhələdən ibarət oldu: yeni hissi və məntiqi mərhələlərdən. Anlayışın formalaşması prosesinin birinci mərhələsi ümumilikdə idrak

yolunun birinci mərhələsinə, yəni canlı müşahidəyə uyğun gəlir, ona görə də onun həyata keçirilməsi əsasən ayaniliyin geniş tətbiqini tələb edir. Əgər şagirdə məlum olmayan hər hansı bir model və ya forma göstərilməyibsə, şagird onu təsəvvür edə bilməz. Bu dediklərimizə nümunə göstərə bilərik, yəni şagirdə heç vaxt kubun modeli və ya kub formalı əşyalar göstərilməyibsə, onda şagirdə kub haqqında təsəvvürlər və kub anlayışı əmələ gələ bilməz.

Anlayışın formalaşması prosesinin səmərəli olması üçün anlayışın formalaşması prosesini şagirdlərdə formalaşan anlayışın mühüm əlamətlərinin ümumiləşməsinə və mücərrədləşməsinə istiqamətləndirilməlidir.

Biz anlayışın formalaşmasını yuxarıdakı sxem vasitəsilə göstərdik, lakin anlayışın formalaşması prosesi heç də homiçə sxemdə göstərilən üzrə getmir. Formalaşan anlayışın bu və ya digər formada sonsuzluq kateqoriyası ilə əlaqədar olduğu birinci mərhələ, yəni hissi mərhələ az rol oynayır. Belə ki, biz sonsuzluğu təsəvvür edə və qavraya bilmirik və anlayışın formalaşmasına imkan verən əyani vasitələr bəzən tormozlayıcı faktora çevrilir. Məsələn, istənilən iki rəşional ədəd arasında yerləşən rəşional ədədlər çoxluğunun sonsuzluğu təsdiq edilmir, əksinə, bu çoxluq daxil olan konkret sonlu parçanın qavranması ilə inkar edilir, beləliklə, yuxarıda dediklərimizə gəlirik. Buradan nəticə olaraq çıxara bilərik: rəşional ədədlər çoxluğunun sıxlaşdırılması təcrübə yolu müəyyən etmək olmaz, o, əyani həndəsə təsəvvürlərlə təsdiq edilmir, məntiqi müəyyən edilir. Bu dediklərimizə əsasən bu və ya digər çoxsaylı misallar əyani materialın qavranılmasının yalnız müsbət deyil, həm də mənfəi rol oynaması haqqında psixoloqların nəticələrini təsdiq edir.

Anlayışın formalaşmasına bəzi metodik tələblər verilir. Bu metodik tələbləri şərh edərkən birinci mərhələ, yəni başlanğıc mərhələ motivasiyadır. Bu mərhələnin mahiyyəti ondan irəliləyir ki, öyrəniləcək anlayışın mühümlüyünün qeyd edilməsindən, şagirdləri fəal və məqsəd-yönlü şəkildə fəaliyyətə cəlb etməkdən, öyrəniləcək anlayışa maraq oyatmaqdan ibarətdir. Motivasiya həm qeyri-riyazi məzmunlu vasitələrin cəlb edilməsi, həm də riyazi nəzəriyyənin inkişafının zəruriliyini şərh edən xüsusi çalışmaların yazılması və ya yerinə yetirilməsi ilə həyata keçirilir.

Məsələn, adi kəsirlər üçün motivasiyanın yaranması deyək: adi kəsrlərin meydana gəlməsi, bir qayda olaraq, praktikanın tələbləri ilə motivasiya olunur, qonşu bucaqların daxil edilməsi yalnız ayırı-ayrı fiqurları deyil, həm də onların birləşməsinin öyrənilməsi zərurəti ilə motivasiya etmək daha düzgün və doğru olur. İndi isə düz xətt ilə çevrənin qarşılıqlı vəziyyətlərini keçirilməsi aydındır ki, üç hala gətirilir. Bu hallardan biri onunla xarakterikdir ki, düz xətt ilə çevrənin yalnız bir ortaq nöqtəsi vardır. Göstərilən hal çevrəyə toxunan düz xətt anlayışını da şərtləndirir.

Növbəti, yəni ikinci mərhələ anlayışın mühüm xassəsinin qeyd edilməsidir ki, bununla da anlayışa tərif vermək olur. O, əsasən çalışmalar vasitəsi ilə yerinə yetirilir. Bu mərhələnin əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, öyrəniləcək anlayışın əsas və mühüm xassələrinin ayrılmasından ibarətdir.

Anlayışın tərfi verildikdən sonra onun mənimsənilməsi mərhələsində tərifdə istifadə edilən hər bir mühüm xəssə xüsusi öyrənmə obyektidir. Bu tələb çalışmalar vasitəsi ilə yerinə yetirilir. Belə çalışma növlərindən biri isə anlayışa aid olan obyektlərin tanınmasıdır.

Növbəti mərhələ anlayışın konkret situasiyalarda istifadəsidir. Bu mərhələdə, hər şeydən əvvəl, anlayışın xassələri və əlamətləri ilə tanışlıq həyata keçirilir: anlayışın verilən tərifinə əsasən təriflərlə tanışlıq həyata keçirilir, anlayışın öyrənilən xassələri və əlamətlərindən istifadə edilir. Bu mərhələdə isə şagirdlər bəzi bacarıqlara yiyələnirlər. Buna misal olaraq anlayışın onun mühüm xassələrinə və tərsinə keçmə bacarıqlarına yiyələnirlər. Bu mərhələdə qrupundan istifadə edilməsi məqsədə uyğun-dur.

İstənilən tədris fənnində olduğu kimi, o cümlədən riyaziyyatın öyrənilməsində materialın sistemləşdirilməsi mərhələsi çox əhəmiyyətlidir. Bu mərhələdə verilmiş anlayışın digər anlayışlar sistemində yeri müəyyən edilir. Buna aşağıdakı yollarla nail olmaq mümkündür:

- 1) Ayırı-ayrı anlayışlar, teoremlər arasında əlaqələrin yaradılması;
- 2) Materialın müxtəlif əsaslar üzrə sistemləşdirilməsi;
- 3) Anlayışın ümumiləşməsi;
- 4) Anlayışın konkretləşməsi;

İnformasiyaların şagirdlərə sıxlaşmış şəkildə təqdim edilməsi üçün əsasən cədvəllər, qrafiklər, sxemlər, ümumiləşmiş referatlar və s. kimi vasitələrdən istifadə edilir. Məsələn, A.V. Poqorelovun həndəsə dərslərinin hər paraqrafının sonunda "suallar" bölməsi verilmişdir ki, burada nəzəriyyənin "dayaq nöqtələrinə" və diqqət onların arasındakı əlaqələrə yönəldilir. Bu suallardan sonra öyrənilən paraqrafa aid çalışmalar verilir. Dərslərdə "suallar" və "məsələlər" bölmələrinin verilməsi riyazi biliklərin sistemləşdirilməsinin səmərəli vasitəsidir. Beləliklə, ümumtəhsil mə-

təblərində çalışmaların anlayışın formalaşmasının əsas vasitəsi olduğunu deyə bilərik.

Mövzunun elmi yeniliyi. Riyaziyyat təlimində riyazi anlayışlar şagirdlərin həm təlim, həm də tərbiyəsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Mövzunun aktuallığı. Məktəbdə istifadə olunan riyazi anlayışlar şagirdlərin məntiqi tərbiyəsinə və yaradıcı fəaliyyətinin inkişafına kömək edir.

Mövzunun praktik əhəmiyyəti. Təlimdə istifadə olunan riyazi anlayışlar müxtəlif anlayışların, praktik öyrənilməsinə şərait yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Adıgözəlov A.S. "Məktəbdə Riyaziyyat Təliminin Nəzəri Əsasları" Bakı, 2018.
2. Adıgözəlov A.S. "Orta Məktəbdə Riyaziyyatın Tədrisi Metodikası" Bakı, 2009.
3. Tahirov B.Ö., Namazov F.M., Əfəndi S.N., Qasımov E.A., Abdullayeva Q.Z., "Riyaziyyatın tədrisi üsulları", 2007.
4. Tahirov B.Ö., Namazov F.M., Əfəndi S.N., Qasımov E.A., Abdullayeva Q.Z. "Məktəb riyaziyyat kursunun elmi əsasları", 2007.

E-mail: elgun7451@gmail.com

Rəyçi: prof. A.S. Adıgözəlov

Redaksiyaya daxil olub: 06.12.2018.